

Referencias documentais ó concello de Abegondo durante a Alta Idade Media

MAXI REI*

Sumario

Este traballo trata de ser unha recollida e análise documental, así como contextualización histórica, de tódalas referencias da época medieval ós lugares e parroquias que, andando o tempo, constituirán o actual concello de Abegondo.

Abstract

This work attempts to be a documentary collection and analysis, as well as to set in its historical context, all references from medieval times to places and parishes which over time constitute the present municipality of Abegondo.

Este traballo é a primeira parte dun proxecto de estudo sobre as referencias documentais ó concello de Abegondo ó longo de toda a Idade Media. O obxectivo é a recopilación e comentario histórico de cantas referencias atopemos neste período a calquer dos lugares, igrexas e parroquias que andando o tempo, no transcurrir do século XIX acabarán dando lugar ó concello de Abegondo, tal como agora o coñecemos. Para iso estruturamos o traballo en tres partes que se corresponden coas tradicionais divisións que a historiografía fai da Idade Media. Veremos as *villae* que van aparecendo, cos seus santos patronos e que co tempo darán lugar ó nome dalgunhas das parroquias, os seus propietarios, as donacións que se fan... nunha documentación máis escasa do que quixeramos, con máis sombras que luces, pero aínda así intentarás manter o rastreo da evolución histórica destes lugares, tratando de observar e analizar estas referencias desde todas as perspectivas que poidamos para que o resultado final sexa o máis completo posible.

A súa estrutura estará basada no seguimento do eixo cronolóxico, xa que entendemos que, aínda que pode resultar unha forma de análise un tanto primaria, obedece ó sentido que se lle desexa dar ó traballo: a recuperación e o comentario das referencias documentais; este eixo cronolóxico, evidentemente, non se poderá manter para as vindeiras partes debido a que teremos moita maior abundancia de documentación.

Tampouco esquecemos a debilidade da natureza do obxecto de estudo, estudar unha circunscrición política que xurdiu centos de anos despois; semella non ter sentido: non ten sentido se a análise desa documentación se fai ailladamente, cara adentro, pero ten sentido se se incardina no ámbito xeográfico que lle é natural: a comarca das Mariñas, que, moi *grosso modo* aparecerá nos documentos da alta idade media co nome de Nemitos, máis tarde co de Nendos, será pois, neste senso, un punto de partida e aproveitamento para posteriores traballos que se fagan sobre este ámbito xeográfico comarcal.

*Maxi Rei (Abegondo 1975) é licenciado en Historia pola Universidade de Santiago de Compostela.

É obvio dicir que este traballo tamén ten un claro compoñente divulgativo: o seu obxectivo é enriquecer o coñecemento que se ten deste concello, pero tamén, non cabe dúbida, proporcionar referencias básicas da Historia Medieval ós habitantes do mesmo, porque é neste tempo cando se configurará o organización espacial e territorial do mesmo, cando agroman na documentación as aldeas, os camiños, as fontes, os ríos...

* * *

SÉCULO IX: *O DOCUMENTO DE TRUCTINO:
COMENTARIO E RETROSPECTIVA. A DONACIÓN DE SISNANDO*

O chamado documento de Tructino é a confirmación dun listado de parroquias pertencentes á sede iriense que se fai no século IX; López Ferreiro atribuíu tal documento ó ano 830, á época de Afonso II, sen embargo, López Alsina¹ afirma que é de máis tarde, pois segundo el non cadran os nomes dos personaxes da época, e propón a data do ano 868. Neste documento aparecen sesenta e cinco igrexas, case todas ó norte do río Tambre, da comarca das Mariñas dinos : *In nemitos sca. eulalia in castellum ad asperunti. Sca. Maria in portimilio. ecclesia de bandoia. Ecclesia montani ad reuoreto. Scm. stephanum in piauela. Scm. iacobum ad berosindi. Scm. uicentium ad cella gundemari in ripa mero. Ecclesia in madagio, ecclesia en palleo. sca. eulaliain auigondo cum sua villa et scm. tirsium in auegondo*². Estas dúas últimas pertencen ó concello de Abegondo, constitúen a súa primeira referencia histórica. Desta primeira noticia deben ser comentados varios aspectos: chama a atención un amplo grupo de igrexas que se ubican na comarca das Mariñas, (igual que ó longo do río Tambre e na desembocadura do mesmo). Estas igrexas pertencerían todas ó mesmo *commisso* ou, como se dirá máis tarde *comitatus*, que se pode traducir por condado; isto é: un modelo de administración territorial onde este espacio constitúe o marco apropiado para vencellar ós seus habitantes co rei a través do tenente do *commisso*, estes territorios agruparían un número variable de células básicas de produción e colonización rural: as *villae*, e estarían delimitados por cauces fluviais, de maneira que ás veces na documentación da época aperecerá o termo *valle* para facer referencia ó mesmo; neste caso trátase, como ben se explica no documento, do *commisso* de Nemitos, que atoparemos bastante veces nos documentos dos séculos IX e X citándoo como *territorio* ou *valle*.

1 LÓPEZ ALSINA, F.: *La ciudad de Santiago de Compostela en la Alta Edad Media*. Santiago, 1988. p. 159 a 161; este documento tamén está citado en LÓPEZ FERREIRO, A.: *Historia de la Sta. A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*. Santiago, 1899. apéndice p. 6. Tamén no CODOLGA (Corpus Documentale Latinum Gallaeiae) na páxina web do centro Ramón Piñeiro www.corpus.cirp.es/codolga/ no que se intenta facer un corpus de documentación medieval galega desde unha perspectiva máis filolóxica que histórica; este documento cítase no 830, sen ter en conta a opinión de López Alsina.

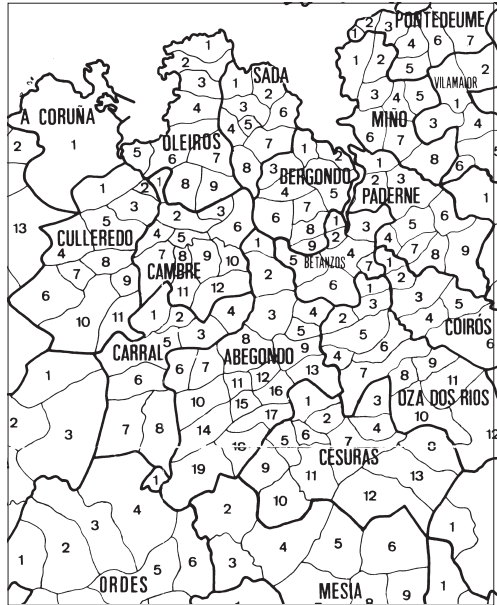
2 segundo López Alsina correspóndense con: no concello de Betanzos: San Martín de Tiobre e San Esteban de Piadela (onde máis adiante atoparemos un mosteiro); do concello de Coirós: Santa Eulalia da Espenuca (onde tamén atoparemos un mosteiro); do concello de Oza dos Ríos: San Pedro de Porzomillos, San Martiño de Bandoxa, Santiago de Reboredo; do concello de Cesuras, San Vicente de Carres, e San Julián de Mandaio; no concello de Carral, xa un pouco desligado do núcleo que parecen formar as anteriores aparece a de San Esteban de Paleo. (tanto nesta última, como perto de Bandoxa, atopáronse restos tardorromanos: o cal é indicativo dunha continuidade poboacional).

Baliñas Pérez³, cando fai a relación de circunscricións territoriais da Galicia altomedieval, non toma en conta este documento, situando a primeira referencia a Nemitos ó ano 910, sabemos que non é así. A división do noroeste galaico nestas circunscricións farase sobre a antiga división do Parroquial Suevo (en torno ó ano 570); os límites son os mesmos en liñas xerais, xa que son case sempre os ríos, pero esta división é máis detallada.

Esta primeira referencia histórica plantéxanos moitas incógnitas: ¿Que eran estas igrexas? Territorios organizados desde o poder eclesiástico, centros rurais desde onde irradia o cristianismo, fundadas por algún notable ou poderoso e dotadas con terras para manterse, eso non cabe dúbida... ¿podemos afirmar que se trataba de extensións de terreo onde se ubican varias *villae*, semellantes á actualidade, ou eran só unha única *villa* baixo o patronazgo relixioso dun determinado santo? Se se ubicaran varias *villae* e estas pertenceran ó ámbito

xurisdiccional da propia igrexa, éstas serían citadas, como así se fai coa *villa* da igrexa de Santa Eulalia de Abegondo, aínda que isto tampouco resulta moi sólido de manter⁴ ¿cando se formaron?, a esta pregunta pódese responder coa anterior: nun proceso de cristianización e de devoción, de sensibilización relixiosa, tódalas igrexas teñen unha advocación, ¿como chegan a pertencer á sede de Iria, acaso por donación?, moi posiblemente, téñase en conta as doazóns que os monarcas astures fixeron á sé de Iria a partires do descubrimento da tumba do Apóstolo, e de cara á integración e administración deses territorios baixo o poder astur. Son as igrexas as que delimitarán as feligresías, a partir do termo *filii ecclesiae*, ou sexa, as actuais parroquias: en efecto, a igrexa supuña un centro neuráxico da vida social en torno ó culto ó santo e onde se celebraban os ritos de paso, os fillos da igrexa serán os que acudan a ela, e, andando o tempo, os límites da feligresía serán os seus terrenos e os dos habitantes dos lugares que acoden á igrexa, ou sexa, dos feligreses.

Se botamos man de documentos anteriores nos que poidan aparecer referencias á división administrativa e relixiosa non atoparemos resposta algunha, sen embargo sabemos que o termo *parroquia* xa aparece nas disposicións do concilio de Lugo, do ano 569⁵;

Situación do Concello de Abegondo na comarca das Mariñas. «Municipios y parroquias de Galicia» Torres Luna eb alii. Santiago, 1989.

3 BALIÑAS PÉREZ, C.: *Do mito á realidade: a definición social e territorial de Galicia na Alta Idade Media (séculos VIII-IX)*. Santiago 1992, cap 2, apéndice nº 1, p 331-365. Tampouco na súa obra *Gallegos del año mil A Coruña* 1998 p.281.

4 LÓPEZ ALSINA, F.: *La ciudad de Santiago...* p 168: estas igrexas rurais xa poseían un territorio estable: unha base xeográfica fixa que incluía un número variable de *villae*.

5 FARIÑA JAMARDO,J: *La parroquia rural en Galicia*. Madrid 1981.

poucos máis anos despois atopámonos co Parroquial Suevo, onde o territorio de Iria se divide en parroquias, nesta división o espacio que estudiamos queda englobado na circunscrición de Brecantinos; hai que ter en conta, segundo sinala Cecilio Díaz⁶, que a meirande parte dos nomes territoriais que ofrece o Parroquial son xentilicios, serían comarcas habitadas pola mesma tribu sobre a que se estarían exercendo unha acción pastoral, sen que se puideran sinalar parroquias (a igrexa e o seu entorno próximo) concretas como sinala o documento de Tructino; hai que ter en conta que Martiño levou a cabo unha forte actividade relixiosa na Gallaecia, loitando contra un moi arraigado priscilianismo, precisamente para iso escribiu *De correctione rusticorum*, mais a súa actividade centrouse entre o Miño e o Douro. Non hai nada que permita manter que estas igrexas foran fundadas nese proceso de recristianización. Pola súa parte Cecilio Díaz, no seu traballo que estamos a seguir, sinala que existiu unha profunda acción eclesiástica nos séculos IX e X, onde comenzaron a aparecer parroquias, organizadas como verdadeiros centros de culto local, coa súa igrexa provista dun patrono e o seu territorio delimitado. A pregunta sobre o contexto e circunstancias nas que se fundan estas igrexas sigue en pé, a resposta debe de andar flotando entre os séculos VIII e IX⁷, e, movéndonos nun campo de probabilidades máis que de certezas, tampouco se debe desbotar a posibilidade de que fosen anteriores.

No intervalo que vai dende a acción pastoral de Martiño de Dumio, ata o documento que nos ocupa, case trescentos anos despois, o concepto de parroquia mudou; nese intervalo de tempo produciuse a “ruptura histórica”⁸ e o vacío de poder que supuxo a invasión musulmana, que en Galicia foi moi atenuada debida á súa escasa duración, desto dinos o gran medievalista Sánchez Albornoz⁹: “Galicia (...) conquistada polos musulmáns no 714, quedou libre dos islamitas no 740. Os seus antigos habitantes proseguiron a súa vida milenaria. Non sufriron ningunha crise decisiva no seu existir tradicional, (...) en Galicia perduraron vivas durante moitos séculos tradicións sociais, xurídicas e estatais do Imperio Romano (...) aínda no século X se convertía formulariamente ós libertos en cidadáns romanos”. Neste tempo de invasións e vacío de poder político cómpre sinalar que foi o bispado¹⁰ de Iria o único do norte peninsular que non foi invadido polos musulmáns, de xeito que durante este século, as terras deste bispado mailo de Lugo (e será aí onde se instala o bispo de orixe africana Odoario, segundo os discutibles e discutidos documentos) constituían o ámbito onde con máis facilidade se podían adaptar os inmigrantes hispanogodos fuxidos da invasión musulmana, como consecuencia disto aumentará a poboación rural e fundaránse novas *villae*, restaurándose outras máis antigas; Balañas

6 CECILIO DÍAZ M.: *Iglesias de Santiago de Compostela y Tuy* (Historia de las diócesis españolas, 14) Madrid. (Coord. García Oro) p. 18. Naturalmente o concepto de parroquia que utiliza este autor difire do utilizado por López Alsina: é importante ter en conta que nesta época hai unha diferenza entre feligresía e a parroquia propiamente dita, sendo esta última moito máis extensa.

7 en LOSCERTALES DE GARCÍA DE VALDEAVELLANO, P.: *Tumbos del monasterio de Sobrado de los Monjes*. Madrid, 1976. Temos un documento no que, á altura do 992 se nos comenta a fundación da *ecclesia Sanctie Marie de Bonimento* entre o territorio de Présaras e Aveancos. p. 163.

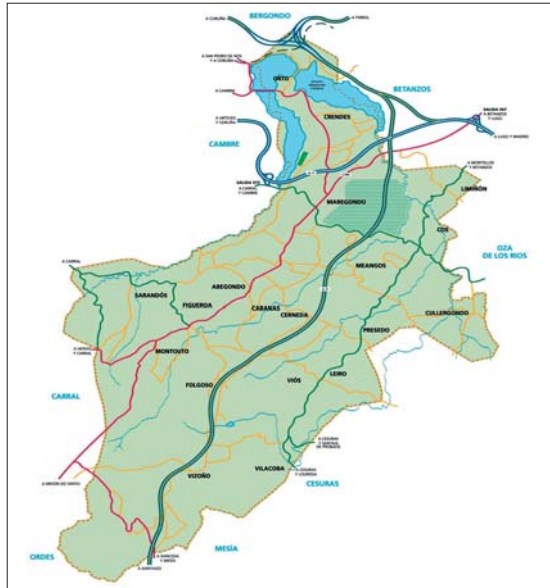
8 desde o punto de vista da perduración de vellísimas institucións sociais, fiscais e económicas, para Claudio Sánchez Albornoz, esta “ruptura” é moi matizada: “*Estudios sobre Galicia en la temprana Edad Media*” A Coruña 1981.

9 SÁNCHEZ ALBORNOZ C.: *España, un enigma histórico* Buenos Aires, 1957 (p. 419).

10 BALIÑAS PÉREZ, C.: *Do mito á realidade....cap 2*, p. 119-160.

Pérez¹¹ sinala que os hispano-visigodos fuxidos deberon ser como moito un milleiro e concentráronse en zonas moi circunscritas da Galicia nor-oriental, sinaladamente a Terra Chá, e os vales montañosos de Cervantes, Triacastela e Samos, polo tanto a conclusión (cos datos que temos) é que este proceso non afectou á comarca que estamos estudando...

Plantexando a proposta de que as igrexas ás que fai referencia ó documento estiveran situadas no mesmo lugar que están as actuais, é obrigado sinalar unhas palabras encol do lugar de emprazamento: as dúas igrexas que caen no noso ámbito de estudio están situadas na ladeira dun val, non demasiado lonxe dos castros que hai en tales lugares, os seus fundadores tiveron que escoller o lugar de ubicación por algunha razón concreta que non acabamos de vislumbrar; ámbalas dúas ofrecen unha panorámica bastante extensa, desde a de Abegondo contéplase gran parte do que hoxe é a súa parroquia, desde a de Mabegondo tamén, este feito de estar situadas en lugares de moi boa visibilidade non se lle puido escapar ós homes da época e debeu ser un factor, sen que, por falta de máis documentos poidamos tirar ningunha conclusión, de bastante peso á hora de escoller o lugar.

Mapa de Abegondo coas súas parroquias (cortesía do Departamento de Urbanismo do Concello de Abegondo).

Tampouco debemos perder de vista, que en torno á segunda metade do século IX se producen dous ataques vikingos¹², da pouca información que temos tampouco podemos tirar conclusión ningunha; pero o feito de que foron vencidos na Coruña no ano 844 si é dabondo significativo. Haberá varias vagadas, volveremos sobre elas máis adiante, sobra dicir que estas incursións resultaban terroríficas, máis aínda que a dos propios musulmáns.

Tamén se debe chamar a atención sobre os nomes das igrexas que pertencen ó noso ámbito de estudio: cítanse como *auigondo* e *aeugondo*... é moi posible que fose o mesmo fundador o das dúas igrexas, nun lugar común que puidese ter o mesmo nome, para logo desligarse; máis tarde xa as atoparemos co mesmo nome que na actualidade.

Outro camiño de indagación e rastreo histórico podémolo seguir a través do estudio da toponimia do termo *cum sua villa* facendo referencia á parroquia de Santa Eulalia de Abegondo; a *villa* como xa foi dito máis arriba, é o marco básico de habitación altomedieval¹³, presentando sempre unha base xeográfica estable dentro duns límites

11 BALIÑAS PÉREZ, C.: *Do mito á realidade*...p. 171.

12 ALMAZÁN, VICENTE: *Gallaecia Scandinavica*. Vigo, 1986. p. 87.

13 PORTELA e PALLARES: *Nova Historia de Galicia*. VVAA. Oleiros 1996. p. 173.

perfectamente recoñecibles, responde a un esquema xeral herdado de época visigoda¹⁴, son espacios acerca dos que a ocupación antiga non se pode dubidar; son, en moitos casos sen solución de continuidade, herdeiros dos asentamentos que sucederon ós castros¹⁵, é máis: Sánchez Albornoza afirma que, na zona galaica, a inmensa maioría das vilas que afloran ós textos deberon ser prolongación das vilas hispano-romanas, hispano-suevas ou hispano-godas¹⁶. Á falla dun riguroso estudio toponímico (e microtoponímico) da zona, é de salientar que nas dúas parroquias citadas se atopan na actualidade lugares cun nome que inclúe o termo *villa*, así, na parroquia de Santa Eulalia de Abegondo temos “Vilanova” e perto do mesmo “Regueiro da Vila” (en alusión a un rego de auga que pasa por alí e que durante moitísimo tempo se utilizou, como en tantos outros lugares, para o rego dos prados) non moi lonxe do adro, no que sería o terceiro vértice do triángulo que formarían a localización deses topónimos, veu desaparecendo nos últimos corenta anos un lugar chamado “Vilariño”, non demasiado lonxe da parroquia de S. Xulián de Cabanas; na parroquia de San Tirso de Mabegondo atopamos “Vilamarín”, ¿son topónimos que proceden desta época? Sobre todo os da primeira parroquia é moi posible que si, pola propia expresión que o documento recolle; se o termo *villa* ou derivados proveñen desta época altomedieval non debemos perder de vista a existencia de topónimos co nome de “Vilar” nas parroquias de Meangos, Crendes, Vizoño e Folgoso¹⁷, así como do nome de “Vilardel” na parroquia de Leiro, o vilar, como sinalaremos máis adiante, en posterior á *villa*, e xorde por unha necesidade de aumentar a terra roturada, por un aumento de poboación. Tampouco podemos esquecernos, claro está, do nome da parroquia de Vilacoba, moi significativo e no que nos pararemos máis adiante. Existe polo tanto unha continuidade de asentamentos no mesmo espacio, sendo nesta época na que van aparecendo por primeira vez na historia os nomes actuais dos lugares, será neste e no próximo século onde bastantes documentos nos amosen as primeiras referencias escritas, as primeiras noticias históricas, mais isto non quere dicir que non existiran desde antes: as *villae* son herdeiras dunha tradición de poboamento moito máis antiga: un modelo de hábitat xurdido coa romanización, moito máis leve ésta que no resto da península, e que continuou sen demasiados sobresaltos ó longo da época xermánica, pero de novo a falta de documentos e de máis prospeccións e estudos arqueolóxicos levantan un muro alén do cal non podemos ver máis.

A modo de conclusión podemos afirmar que o documento de Tructino, a pesares de tódolos interrogantes que plantexa, e ós que non estamos en disposición de dar respostas taxativas, móstranos algo tan importante como é o comenzo da documentación histórica da comarca, esas igrexas supuñañan ante e sobre todo, unhas rentas para Iria. É un punto de partida moi interesante e axudándonos doutros estudos de carácter arqueolóxico constátase unha posible continuidade poboacional, que desde a cultura castrexa, pasando

14 LÓPEZ ALSINA, F.: *La ciudad de Santiago de Compostela en...* p 201.

15 PORTELA e PALLARES: *Nova ... p. 173 e ss.*

16 *Historia de España*, tomo VII (fundada por Ramón Menéndez Pidal; dirixida por J. M. Jover Zamora), La España cristiana de los siglos VIII al XI: el reino astur leonés 722-1037. Sociedad, Economía, Gobierno, Cultura y vida (tomo redactado por Sánchez Albornoza) p 123-191.

17 NOMENCLATOR de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España: Provincia de La Coruña (con referencia al 31 de diciembre de 1950). Instituto Nacional de Estadística, Madrid, 1950.

polos restos romanos, tanto da comarca como no concello, (en Vilacoba), chegamos á luz histórica nesta xoia documental de finais do IX. No noso ámbito de estudio atopamos a primeira referencia a dúas parroquias, que como tais aparecen neste documento, unha cunha *villa* que atopamos a través da toponimia actual, con nomes case homónimos: Abegondo, Mabegondo. Só hai catro topónimos na zona con tal remate, dous son estes e outro atopáremolo de seguida como *Cularagondo*, o cuarto dá nome ó concello co que moitas veces tende a confundirse o noso obxecto de estudio: Bergondo. Todos, dito sexa de paso, na comarca das Mariñas, e non demasiado lonxe.

Pero este século aínda nos aporta outro documento, recollido nos tumbos de Sobrado e datado máis de sesenta anos antes da fundación do propio mosteiro, trátase da coñecida *karta donationis quam fecit Sisnandus (sponse sue) domne Eldontie de uillis et de hominibus et de habere*¹⁸, trátase da rica donación que fai Sisnando á súa muller Aldonza, segundo a lei xermánica, datada o 29 de abril do ano 887 nel especificábase toda unha serie de gando, de vinte servos, dez nenos e dez nenas dos que se di os seus nomes: exemplo palmario da existencia da escravitude neste tempo: os rapaces e rapazas doadas eran propiedade del, desde un punto de vista xurídico non podían ser outra cousa senón eso mesmo, e de 30 *villae* repartidas por varios territorios ou *commissos*, sendo estes Nemitos, Montanos, Presaras e Castella; interésanos o primeiro porque nel aparecen un par de primeiras referencias ó noso obxecto de estudio, así como outros lugares da comarca, algún dos cales xa nos sonará do documento anterior; di o anaco que nos interesa “... *iste sunt: in Nemitos, Generozo, Uiuenti, Caliobre, Uendabre, Pontelia, Teodorici, Heletes cognomento Limenioni, Crendes, uillare Porcimilio...*”¹⁹. A igrexa que existiría no último pertencía á sé de Iria, segundo o documento de Tructino que acabamos de ver, mais, ¿estase a referir a algo distinto neste documento co termo *uillare*? É posible que si, fálasenos dun vilar, que ven sendo a extensión da vila, un anexo desta que xurde coa necesidade de ampliar a superficie cultivada²⁰.

No noso ámbito de estudio atopamos Crendes e Limiñón; o primeiro é chamado polo mesmo nome que na actualidade, sen embargo o segundo é chamado por dous nomes “... *Heletes*²¹ *cognomento Limenioni* ...”, Heletes, que se chama, que se apoda, Limenioni; velaí un lugar con dous nomes, asistimos neste documento á substitución dun nome por outro, un pérdese, o outro perdurarás, volverémolo a atopar nun interesante documento do ano 942, no que nos deteremos máis adiante, onde se recolle a demarcación dunha *villa*, aquí obtemos a clave da orixe deste nome: “... *et homines de Lemenioni, neptos Lemeni...*” orixe antroponímico como se ve: ...e homes de Lemenioni, netos de Lemen... trátase dunha

18 LOSCERTALES ...*Tumbos...* p 146. Tamén en CODOLGA.

19 Trátase dos seguintes nomes: Xanrozo, na parroquia betanceira de Requián (nome tamén de orixe patronímico: Requilani>Requián; S. Estevo de Vivente, Calobre, lugar da parroquia de Sta. María de Cuña - máis tarde deterémolos nel - (concello de Oza dos Ríos) e Sta. María de Pontellas, no concello de Betanzos; Uendabre e Teodorici non fumos quen de localizar.

20 ANDRADE CERNADAS e PÉREZ RODRÍGUEZ *Galicia medieval* en Historia de Galicia, tomo III, Oleiros 1995. p. 28.

²¹ Obsérvese a súa proximidade fonética co termo grego ἑλετός: “que pode ser collido ou capturado”, aínda que supoñemos que non é máis que unha mera casualidade. Pola súa parte, JUAN J. MORALES: *Mandao, Mendo, Miodelo* en Anuario Brigantino nº 25, 2002, (p.77-87) opina que tal nome ten paralelo co hidrónimo salmantino Yeltes, co topónimo Avetes en Celanova e co hidrónimo Ábedes (afluente do Támega)

costume comprobada documentalmente de que os colonizadores de novas terras, incluso de orixe servil, daban o seu nome ás terras que ocupaban²², o nome de Heletes xa non o voltaremos a atopar máis; así pois, o nome de Limiñón provén dalguén que se chamaba Lemen (ou Lemeni), que lle foi cedido o lugar de Heletes e que posiblemente vivía na data á que fai referencia o primeiro documento, (últimas décadas do século IX) e os netos e descendentes - estamos a falar aínda de familias extensas - (*Lemenioni*: que se podería traducir como “os de Lemen”) estiveron presentes perante as autoridades cando se demarca unha *villa*, que veremos de seguida; este documento tamén plantexa os seus interrogantes xa que nel non se citan as circunscricións relixiosas que constitúen as igrexas, senón as unidades básicas de hábitat rural e de produción que son as *villae*, sabemos que estas dúas acabarán por converterse en parroquias, pero ¿non o serían xa agora?, se non o eran, alomenos o proceso estaba en marcha.

Desde outro punto de vista tamén é resaltante o feito da grandísima riqueza que se amosa neste documento, o propietario, que as dá en dote á súa muller pertencía - non pode ser doutro xeito - á alta aristocracia galaica; ¿estaría emparentado coa familia que fundou os mosteiros que imos a ver, de Cines, Sobrado...Celanova? Seguramente que si. Temos por forza que preguntarnos se deste feito se pode deducir que houbera unha continuidade na tenencia da terra dos grandes propietarios hispanorromanos e hispanogodos, navegando por este campo de probabilidades, (evidentemente nunca de certezas xa que a documentación así o condiciona) temos que dicir que as probabilidades de que esta hipótese sexa certa son bastante considerables.

REFERENCIAS NO SÉCULO X: *as posesións dos mosteiros de Cines, Sobrado e Celanova. ¿un mosteiro en Vilacoba?. O Vilar de Paredes.*

Moi perto de Limiñón, a principios do século XI, fúndase o mosteiro de Cines²³; como foi dito, este lugar limita co concello de Abegondo, é lóxico e esperable que na delimitación (e donación inicial) se nómbrase algún lugar do noso interese: nun documento que se asina antes do 27 de xuño do 911, no que se acotan os límites do mosteiro, (o ano da súa fundación, según López Sangil é o 909) atopamos de novo as primeiras referencias a lugares que acabarían sendo parroquias. A condesa Paterna dona unha serie de lugares ó mosteiro, a petición dela, Ordoño II acota os termos do mesmo. Esta acotación faise tendo en conta elementos naturais e arqueolóxicos, que na propia época ben se poderían considerar como parte perceptiva da natureza; unha acotación moi precisa, do noso ámbito de estudio di, (non transcribimos todo o documento): “... *per archam inter Carraes et Cularagondo, per valum inter ambos Iohancios; per petram qui dividit inter Presidiu²⁴, et Iohancium et Iohancium et Villar²⁵,*

22 FARIÑA JAMARDO, J.: *La parroquia rural en Galicia*. Madrid 1981, p.88, que asimismo cita a Sánchez Alborno: *Despoblación y repoblación del valle del Duero*. Buenos Aires, 1966 p. 41-42.

23 LUCAS ÁLVAREZ M.: *El archivo del monasterio de S. Martiño de Fóra O Pinario de Santiago de Compostela*. Sada 1999, tomo II, p 1034; LÓPEZ SANGIL, *la fundación del monasterio de Cines*, en Anuario Brigantino nº 24, 2001, p. 139-157. (tamén en www.estudioshistoricos.com páxina feita baixo a súa iniciativa); FREIRE CAMANIEL, *El monacato gallego en la Alta Edad Media*. A Coruña 1998 p. 688; e FERREIRA PRIEGUE: *Los caminos medievales en Galicia* no Boletín Auriense, 1988, p 128-129. Tamén en www2.uah.es/historia1/Regestos/default.htm índice de documentos altomedievais. Tamén en CODOLGA.

24 Obsérvese o parecido do nome deste lugar co termo latino *praesidium*: protección, asilo, defensa; guarnición, destacamento; posto de garda. Isto xa o destacou VALES VILLAMARÍN: *las antiguas rutas jacobaeas del territorio brigantino* Anuario Brigantino nº20, p 217-239, 1997.

25 Vilar, na actual parroquia de Santiago de Meangos.

per rivulum de Symia; per ipsam aquam usque ad Merum et inde per Merum usque ad Liminum et inde per rivulum Liminum usque ad castrum Ienrocio ubi incipemus". Este anaco ten interese para o noso estudio, e os elementos de análise que ofrece non son poucos: para empezar o termo *archam*, que separa os lugares de Carraes (Carres, que vimos no documento de Tructino, do actual concello de Cesuras) de Cullergondo, velaquí a primeira noticia que temos desta parroquia, pero ¿a que se refire tal termo? *Arca* ou *archam* está recollido por Marco Vitruvio Polión como unha sinal de delimitación²⁶, ou sexa, un marco; sen perder de vista o contexto máis próximo atopamos outro "marco" dividindo as parroquias de Loureda e Paderne²⁷, do mesmo municipio; ¿restos dalgún monumento megalítico? Posiblemente non, pero sen lugar a dúbidas, algo moi visible, coñecido e de carácter unívoco para os homes da época; aínda que tampouco se pode desbotar tal hipótese, xa que liñas máis arriba, di "...*per mamulam qui stat inter Ferrarios²⁸ et Genrozo...*" da época medieval temos moitos máis exemplos neste sentido.

O seguinte termo de delimitación que nos aparece no documento fai referencia a un lugar da actual parroquia de Cullergondo: Xuanzo (tamén, estamos ante a primeira referencia documental a este lugar); este termo aparece varias veces ...*per valum inter ambos Iohancios...* resulta confuso, unha posible tradución sería: "polo valado²⁹ entre ambos Xuanzos", ¿é posible que houbera dous lugares moi próximos co mesmo nome divididos por un valado? ¿non se referirá ó mesmo lugar que atopamos de seguido como *Iohancium* e que está atravesado por un valado ?... neste caso o que si temos certo é que a orixe semita do antropónimo non ofrece lugar a dúbidas *Iohan-*, de novo a orixe doutro lugar provén dun nome propio, de orixe extrañamente semita, xa que estamos ante unha moi abundosa onomástica xermánica. De seguido atopamos outra nova (e primeira) referencia á actual parroquia de Presedo, á que separa de *Villar* e de *Iohancium* unha *petram*, que aquí ten o mesmo significado delimitador que o termo *archam*, ¿pode ser outro resto megalítico que serve de novo para separar lugares ? moi posiblemente... Este novo topónimo pode tratarse do Vilar da parroquia de Meangos ó que xa fixemos referencia de pasada máis atrás. O chamado río *Symia*³⁰ pode ser o que aparece na actualidade co nome de rego de Fontao, que desemboca no Mero; pola súa parte o *rivulum Liminum*, co mesmo nome que o lugar sobre o que reflexionabamos máis arriba pode tratarse dalgún regato de moi cativa importancia, xa que tampouco hai ningún cauce fluvial que leve ese nome ...

A familia que o funda dótao dun terreo cunhas *villae* e cunhas terras co que manterse, unha familia da alta aristocracia galaica, como así indica o feito de que sexa o rei asturleonés o asinante destes documentos, á que veremos fundando os mosteiros de Sobrado, Celanova, situando ós seus membros nos postos claves de poder político e eclesiástico; unha familia con grandes posesións, era a posesión da terra a que daba o poder social, o poder político, non se esqueza, e desde esta perspectiva, e coa prudencia á que obriga a

26 DICCIONARIO LATINO-ESPAÑOL ESPAÑOL-LATINO de Blázquez Fraile, A. Barcelona 1985

27 VALES VILLAMARÍN, F.:*El marco del Monte Medela*. Anurio Brigantino nº 22, 1999.

28 López Sangil apunta a posibilidade que se refira ó lugar de Ferreiros, na feligresía de S. Miguel de Filgueira de Traba (concello de Cesuras), habida conta de que as mámoas limitan lugares limítrofes, seméllanos que esta ubicación está demasiado distante.

29 *vallum*: empalizada, estacada, valado, tamén muralla.

30 O nome deste río volverémolo a ver na donación que se fai da cuarta parte da *villa* de Outeiro, en Leiro, no ano 1200 (AHUS. Clero leg 737 f.213v).

falta de máis documentación, temos que sinalar a probabilidade de que gran parte do actual concello de Abegondo fose propiedade deles, como así debía ser gran parte da comarca. Agora ben, a falta de documentación obriga a plantexar máis preguntas de carácter interpretativo ¿era esta aristocracia galaica descendente, sen que houbera ruptura algunha, da galaica-visigoda, da galaica-sueva ou mesmo da galaico-romana?.

O curso da liña cronolóxica que estamos a seguir obríganos a perder de vista un intre a documentación de Cines, posto que será nada menos que nos tumbos do mosteiro de Celanova³¹ onde atopamos a seguinte referencia ó noso ámbito de estudio: así, no ano 934 temos un documento no que San Rosendo (pertencía á mesma familia que fundou os mosteiros de Cines, Sobrado e Mera; foi bispo de Mondoñedo e de Santiago, fundador do mosteiro de Celanova, consagrado en 942 e a onde se retirou, onde morreu no 977; a súa nai Ilduara era irmá de Elvira, muller de Ordoño II) mailos seus irmáns fan o reparto do patrimonio deixado polos seus pais Gutier e Ilduara, así, na parte que lle corresponde á súa irmá Adosinda, entre outras posesións, aparece “...in Nemitos Mavegondo et pumares de Kancellata, et Porzimilio.” Velaí dúas igrexas que aparecían no documento de Tructino como pertencentes á igrexa de Iria voltan de novo a aparecer aquí, ¿mudaron de dono, ou trátase non tanto das igrexas concretas, senón de *villae*?, *Porzimilio* xa o atopabamos na dote que facía Sisnando á súa muller, no ano 887; pola súa parte *Mavegondo* aparece como lugar, ¿seguríra pertencendo a igrexa á sede de Iria-Santiago e estase a referir o documento a unha *villa* ou algo alén da propia igrexa de san Tirso?, pola súa parte *Kancellata* corresponde con Santa María de Cancelada, parroquia do concello de Bergondo. Agora pertencen estes lugares a unha das familias máis poderosas da Galicia desta época, de novo batemos coa falta de documentación que nos explique como se chegou a esto e en que contexto se produciu. Se temos en conta que esta familia estaba emparentada coa monarquía astur-leonesa, non debe extrañar que acabaran nas súas mans vilas ou lugares que antes pertencían á sé iriense, non tanto por apropiación como por troco ou mesmo donación, habitual nestes termos, era obvio xa que estamos a falar da familia aristocrática máis importante da época.

Atopamos tamén aquí a primeira referencia aos pumares da comarca, dito doutro xeito: ás maceiras das Mariñas, este é un elemento moi importante e aparecerá en multitude de documentos medievais: as maceiras, que é ben doado supor que constituirían unha parte importante da alimentación da época, (a base da mesma seguirían sendo os cereais durante moitos séculos) segundo este documento non se doa o lugar senón os pomares, as maceiras do mesmo, agora ben, hai que ter en conta a posibilidade de que estes espazos agrícolas chamados así tamén fosen terreos de cultivo, téñase asimesmo en conta que nesta comarca aínda hoxe se utilizan as maceiras como valos que delimitan fincas de cultivo, e que esta pode ser perfectamente unha herdanza medieval. As mazás, xuntos coas castañas e se cadra en menor medida as noces, eran froitos que constituían un complemento fundamental na alimentación da época, xa que se podían conservar en bon estado durante moito tempo, e aínda que non aportaban tódolos nutrientes que o corpo precisa, permitían unha mínima alimentación en caso de carestía. Hai que ter en conta que as maceiras non dan o seu froito en tódolos sitios, xa que precisan dun clima óptimo e

31 ANDRADE, J.M.(edición a cargo de): *O tomo de Celanova*. Santiago 1995. p. 664; ó mesmo documento tamén fai referencia PALLARES MÉNDEZ, M.C.: *Ilduara, una aristócrata del siglo X*. Sada 2004, p. 21. Tamén en CODOLGA.

Foto aérea de Cos (Codais). Fonte: Sixpac.

benigno, non demasiado frío: a comarca das Mariñas é un lugar idóneo para o desenvolvemento destes frutais, aínda hoxendía son raras as casas que nas súas hortas non teñan maceiras, unha herdanza milenaria, non cabe dúbida... Atestiguado queda.

Voltando á documentación que nos ofrecen os tumbos de Sobrado³², atopamos de seguida un documento do ano 935, que ten como encabezamento: “*Testamenti de monasterio de Uilla de Coua quod fecit Arbitrius et filii eius Mauranus Presbiter et Munusclus*”. Encabezamento que nos dá unha noticia canto menos problemática: Arbitrio e os seus fillos doan un conxunto de pertenzas ao mosteiro de Villa de Coba, nunca máis volveremos a atopar ningunha referencia a este mosteiro, polo tanto debemos tomar esta referencia con bastante cautela; Freire Camaniel cita este documento; García Oro dinos nun ton lírico pero acertado que en terras galaicas xurden os mosteiros coa mesma xenerosidade que a vexetación³³, apuntando que gran parte dos mosteiros tiveron vida efímera; aínda así este documento ten algunhas outras cousas interesantes para seren comentadas: “...*villa vocabulo Coua cognomento villar Froilani, territorio Nemitos, non procul a monte qui nuncupatur Scudris, iuxta riuulo Mero.*” “vila de nome Coba, á que chaman vilar de Froilán, no territorio de Nemitos, non lonxe dun monte chamado Escudris, perto do río Mero”; non aparece ningunha referencia á advocación relixiosa da parroquia, na que acabará habendo dúas: san Paio³⁴ e Santo Tomé, senón que se trata de

32 LOSCERTALES....: *Tumbos...* p 145-146. Trátase da primeira referencia documental á parroquia de Santo Tomé de Vilacoba. FREIRE CAMANIEL, *El monacato gallego en la Alta Edad Media*. A Coruña 1998, p. 953. BALIÑAS PÉREZ C: *Do mito á realidade...*p 304. tamén en CODOLGA.

33 GARCÍA ORO, J: *Galicia en los siglos XIV y XV*. A Coruña 1987, p 37.

villae, neste caso da mesma que ten dous nomes: Coba³⁵ e Froilán³⁶, de orixe romana o primeiro, xermánica o segundo, tamén máis antigo o primeiro que o segundo, xa que se sabe que os topónimos *Vilar* son ampliacións feitas dalgunha *villa*, eses dous nomes acabaron co tempo por denominar dous lugares, un dos cales dará nome á parroquia: Vilacoba; ese era o lugar onde estaba o mosteiro que se cita, vexamos o que se doa: “...*villa que uocitant Coua cum adiacentiis suis, Uilores, Colobre*³⁷, *Preseto*...” e segue especificando ademais as cantidades de gando, casas, terras... das que non poden faltar os pumares. Atopamos a segunda referencia a Presedo, véxase como vai evoluíndo o nome ó longo destes séculos: *Presidiu > Preseto*.

No vindeiro documento³⁸, pertencente a este mesmo tumbo, datado no ano 942, ó que xa fixemos unha referencia máis arriba xa que nos dou a solución á orixe do nome da parroquia de Limiñón, delimitábase un vilar: *villar de Parietes*, lugar que segundo a documentación se atopa entre as actuais parroquias de san Esteban de Cos e san Salvador de Limiñón; a delimitación deste lugar faise nun contexto de que non se ten claro, e ademais especificase no propio documento a quen pertence a *villa*, a maneira de facela é a través de varias *archae*, fontes, ríos e camiños, aparecendo varios nomes de lugares que tampouco dimos localizado: ...*que diuiserunt inter Codays et ipsum uillarem de Paredes. inuenerunt archam in ripam Mero, ubi dicent ad Canarium*³⁹ *et de Coria*⁴⁰ *in directo de ipsa archa in directo Sancto Stephano, et alia archa principalia iuxta uiam Codais, et inde ad fontem Iusteli*⁴¹, *et de Coria ad illas cercarias que bouca que dicent Tructesindi. Et tertia archa in quoto super uarzinam que Bouea*⁴² *et de Coria in ipsa Uarzina de*

34 É máis coñecido S. Paio que S. Tomé. Na honra do primeiro celébrase a famosa romería das cereixas o primeiro domingo do mes de xullo.

35 É obvio que se trata dunha referencia a algunha cova e esta podería ser unha prospección romana en búsqueda de ouro: ERIAS MARTÍNEZ, A.: *Tres asuntos mariñáns: “o Berce”, ara romana de Vilacova*... (Anuario Brigantino nº 7, 1984); neste traballo o autor incide na existencia de toponimia relacionada coa minería aurífera, seguindo asimesmo a Monteagudo.

36 trátase do lugar actual de Freán, xa que o parecido dos nomes non dá lugar a dúbidas. De novo atopamos outro nome de lugar de orixe xermánico e antroponímico; nome que non debía ser moi raro xa que houbo dous monarcas con ese nome.

37 ¿pode tratarse de Vilardel, na actual parroquia de Leiro? Pola cercanía ben é posible; Colobre: ¿lugar na parroquia de santa María de Cuiña, concello de Oza dos Ríos? Semella quedar un pouco lonxe...

38 LOSCERTALES: *Tumbos*...p. 160 a 163.

39 trátase de presas de pequena altura destinadas á pesca, que tamén serven para comunicar as dúas beiras do río, caneiros, en CARRILLO BOUTUREIRA, F. *La actividad pesquera en Galicia de los siglos IX-XIII, a través de la diplomática medieval y de la toponimia actual*. Anuario Brigantino nº 22, 1999. p 105-135.

40 segundo Monteagudo *coria* son pedras ou marcos que xunto coas mámoas serven para pór límites a este vilar: *Menhires y marcos de Portugal y Galicia* en Anuario Brigantino nº26, 2003. Neste caso non teñen ese significado, senón *de Coria* significa “delimita...”

41 as fontes tamén sirven (o mesmo que os ríos e os restos prehistóricos) para a delimitación dos lugares. Volveremos a atopar esta fonte Vistela nun documento do ano 1149, nunha donación feita ó mosteiro de Sobrado polo conde Rodrigo, a condesa Toda e o seu fillo Vela Gutiérrez, do Monte da condesa Maior (DAVIÑA SÁINZ, S.: *El monasterio de las Cascas I*. Anuario Brigantino números 21 e 24, 1998 e 2001).

42 segundo Monteagudo trátase do río Govia *Hidronimia gallega* nº 22, 1999.

Bouea. Et quarta archa in ripa de ipso rio de Bouea. Et quinta archa, que de Coria inter Melangus⁴³ et Parietes. Et sexta archa in Bauza, que dicent Cerquitum⁴⁴, qui diuidit inter Trius⁴⁵ et Parietes. Et alias archas et de Corias que diuident inter Limenioni et ipsas Parietes et Caliobre⁴⁶. Et concludent per fontem bonam in directo usque ad ipsam archam quem primitur inceperunt inter Codais et Parietes. Como vemos, a villa non é só a aldea, o conxunto de casas coas súas dependencias, senón as terras de cultivo das mesmas, que é o que se delimita dun xeito, sen lugar a dúbidas, moi preciso e inequívoco para a xente da época.

Temos que ter en conta que esta delimitación faise entre o ángulo que forman dous ríos: o Mero e o Govia, en ningún caso se di que se cruzan, si é certo que, á falla dun estudio microtoponímico hai lugares que non atopamos. No mapa topográfico nacional 1:25.000 do Instituto Xeográfico Nacional (mapa 45-IV) non atopamos ningún lugar con nome de Paredes, así como tampouco no listado de topónimos oficiais do DOG para a provincia de A Coruña,⁴⁷ sen embargo a xente do lugar chámalle Paredes a un monte e unhas leiras situadas á beira do río Mero, “entre Cos e Limiñón”, dicía un viciño, exactamente igual á escritura da súa delimitación, (e de paso engadía: que alí ían os xitanos cortar as pólas dos salgueiros que nacían á beira do río para facer cestos...) aínda que na actualidade pertencen á parroquia de Cos, polo monte que leva o nome de Paredes atravesada unha fonda corredoira que chama a atención, un viciño dicíanos que era o camiño de sempre, e engadía, o “camiño Real”, ou sexa, trátase do antigo camiño xacobeo, a verdadeira ruta que non coincide co trazado actual, e que pasaba, sen lugar a dúbidas, por Paredes. Tamén aquí atopamos a primeira referencia histórica a este lugar: unha vez máis atopamos dous lugares: S. Esteban, que é o patrono da parroquia, e que neste documento se refire ó lugar da igrexa, de advocación do santo, e Codais, seguramente máis primitivo, que evoluciona perdendo a “d” intervocálica, do mesmo xeito que *Adois* > *Ois* (no concello de Coirós) os dous nomes semella que teñen algunha relación.

As *archae* ás que se refire o documento non teñen necesariamente que ser restos megalíticos, polo propio contexto semella que están moito máis cerca de ser marcos divisorios; así, seguindo estas cos nomes que recoñecemos na actualidade obteríamos un lugar bastante ben delimitado, case de forma triangular, vindo a ser dous lados do mesmo os ríos Mero e Gobia, ou aínda non os propios ríos, senón algo antes; os lugares de Limiñón, Callobre, Meangos e Truz que aparecen no documento hai que entendedos non como os lugares propiamente ditos, senón como as terras propiedade dos mesmos. Feita a delimitación o propio documento recolle a decisión dos xuíces e autoridades respecto ó

⁴³ primeira referencia documental á parroquia de Meangos; obsérvese que a raíz do nome é grega: Melangus > μέλας, negro, escuro, sombrío; desa raíz derivanse dous nomes que foneticamente se aproximan a este nome, tal como aparecerá recollido nos documentos desta época: a) μέλας-γαίος; de terra negra; b) μέλας-γροός; de pel oscura, moreno. (¿?)

⁴⁴ cerquitum: pode tratarse do actual sitio de carballeda; ten a mesma raíz: cerq- relativo ó carballo.

⁴⁵ lugar de Truz, parroquia de San Tirso de Mabegondo, verémolo na Idade Media incluso como feligresía.

⁴⁶ este si que se trata de Callobre, na parroquia de Cuiña, onde apareceu un forno tardorromano: ERIAS, A: “Horno tardorromano en Callobre” en *Brigantium*, boletín do museo arqueolóxico e histórico de A Coruña, 1982.

⁴⁷ DOG do 25 de marzo do 2003, onde se aproba, a raíz do Decreto 189/2003, a nomenclatura correspondente ás entidades de poboación da provincia de A Coruña..

titular da mesma *...tuti quia ueritas est de isto Sesnando et de suos auctores. Et ordinauerunt ipse episcopo et illi iudices ad illum sagionem Fofum, ut assignaret ipso uillare de Parietes ab integro per suos terminos antiquos post partem de isto Sesnando et de suos actores in presentia de ipsos iudices...*

Dez anos despois da data do anterior documento, no 952, os condes de Présaras, Hermenexildo e Paterna, da mesma familia que os fundadores do mosteiro de Cines, fundan o mosteiro do Sobrado, de maneira que, xa no primeiro documento⁴⁸ propiamente do mosteiro, datado o nove de outubro dese ano, onde se fai testamento a favor do mosteiro, xa atopamos referencias ó noso ámbito de estudio *...in valle Nemitos villa [Melangus] que dicitur... cum domos uel omnibus intrinsecis suis ad integro, ipsa uilla cum omnibus prestationibus suis. In uilla Codais pumares quos comparauimus de Uistella...* Faise doación ó mosteiro dunha serie de propiedades familiares, das que figura a vila de Meangos e esa finca que se denomina como maceiras de Cos, non nos volve a aparecer a vila de Paredes; esta doación pode ser relacionada coa do mosteiro de Cines, xa que son familiares, trátase dunha poderosa familia galega, da que varios dos seus membros acadarán a dignidade episcopal. Pero este pomar xa non aparece no seguinte documento no que se confirman as posesións do mosteiro de Sobrado, o 13 de novembro do ano 959 *“...in territorio Nemitos, uilla Melangus cum adiectionibus suis...”*; esta omisión pode deberse a moitos motivos, entre os que pode estar que sete anos despois ese pomar xa non existise.

A documentación do século X que provén destes tumbos monacais aínda non remata aquí; así, no ano 971 atopamos outro inventario de bens deste mosteiro, o que doaron os propios fundadores e os seus fillos; no ámbito territorial que estamos a estudar só aparece unha referencia, ven a confirmar o que vimos ata o de agora: *“...in ualle Nemitos (...) uilla Melangus cum adiunctionibus suis...”*

O século X apórtanos unha información considerable, produto indirecto dun ideal de santidad relixiosa que consistía na vida monacal, que xa viña de séculos anteriores, así se fundarán tantos, sobre todo por parte da familia desa poderosa familia de S. Rosendo; os monxes destes mosteiros irán anotando as propiedades dos mesmos, desde as actas fundacionais, onde se especifican as donacións iniciais que fan os seus fundadores (todos desa forte familia) e os límites do mesmos (feitos, como así fica demostrado, a través de restos prehistóricos, cursos de auga, camiños antigos), ata as sucesivas donacións de particulares, que deste xeito esperaban que os rezos e pregarías dos monxes intercedesen polas súas almas unha vez mortos; ou tamén cedidos porque non lles quedaba outro remedio e así procuraban tamén o amparo material do mosteiro. Nesa documentación atopamos as primeiras referencias, e ás veces pistas que permiten rastrear a procedencia de nomes de actuais parroquias e lugares do actual concello de Abegondo. Atopamos os nomes das parroquias de Cos, Limiñón, Meangos, Cullergondo, Presedo e Vilacoba, así como lugares que hoxe en día son aldeas (Freán, en Vilacoba), Xuanzo (na parroquia de Cullergondo) e Vilar, (en Meangos) e o Vilar de Paredes, aldea que co tempo, sen que saibamos as razóns, rematou desaparecendo. Todos lugares máis ou menos próximos ó mosteiro de Cines, non pode ser doutro xeito, hai que insistir, todos están no val do Mero ou perto del.

É este século X o punto de partida para o estudio histórico ben documentado destes lugares, ¿existían antes? Claro, ¿desde cando? Non o sabemos, aínda que algúns, pola

48 LOSCERTALES.....: *Tumbos...* p. 21 a 23.

Foto aérea de Meangos (Melangus). Obsérvase perfectamente o castro atravesado pola liña de alta tensión.

propia orixe do nome non poden ser dunha época moi lonxana a esta, o cal non implica que non houbo continuidade poboacional desde tempos pretéritos, só que é aquí cando reciben nomes de orixe xermánica e empezan, (categóricamente falando) a entrar na historia; nesta época van configurando propiedades dos mosteiros, verdadeiros organizadores do espazo altomedieval, tanto no eido material (agrario) como no eido espiritual (idea relixiosa de retiro monacal, cristianización definitiva dos espazos rurais); por iso se citan, porque son propiedades dos mesmos, e polo tanto, fontes de riqueza, de rentas; extensións de terras que aportan ós seus titulares os parámetros cos que se mide o poder, non tanto político como social e sobre todo, relixioso. Tamén nos permite esta información otear ó lonxe os propietarios da terra, a poderosa familia fundadora de mosteiros dótaos con bastantes propiedades, a hipótese que se debe plantexar é a seguinte ¿eran as terras que configuran o actual concello de Abegondo propiedade deles? Batemos coa falta de documentación que nos permita un exame máis profundo e exhaustivo da pregunta, pero, nun alto grado de probabilidades podemos afirmar que si, (sen menoscar a posibilidade de que tamén houbo pequenos propietarios libres), igual que debía ser unha parte considerable da comarca das Mariñas.

Por outra parte cabe sinalar a importancia do río Mero, que aparece en case tódolos documentos que analizamos, é polo tanto, un elemento de primeira importancia a través do que se articula este territorio, a cercanía do río ou dun curso de auga debía ser un factor de gran importancia á hora de habitar un lugar, e neste caso así o demostra a documentación, tamén, como non podía ser doutro xeito, marca os límites das vilas e dos mosteiros: velaí unha herdanza medieval, xa que hoxendía tamén segue a marcar eses límites, (¿ou unións?) entre parroquias, entre concellos...

REFERENCIAS NO SÉCULO XI:

CONTINUACIÓN DOS MOSTEIROS: O DE *PIADELA*

No tumbo A da catedral de Santiago⁴⁹ atopamos un documento polo cal Alfonso V, por consideración de dona Fronosilde, acótase o mosteiro de S. Esteban de Piedadela, tendo como data o 30 de decembro do 1020 : a forma de acotación dos seus límites é a mesma que a vista para os anteriores e propia da época, mediante *archae*, cursos de auga e castros; di: *Quomodo se leuat ipsa arca de Piaua et inde per se uereda antiqua⁵⁰ de Generozo et inde ad illum casale de domno Oppa et inde ad illum castrum quod est inter Liminionem et Generozo et inde ad illam aquam que discurrit inter Uiuenti⁵¹ et Liminione infra ubi intrat in Mero et de Mero in prono usque ad illos saxeos⁵² qui stant in ripa Mero inter Sanctum Romanum et Sexurriam et inde ad couas latroniles et inde per illam carralem qui discurrit inter Uillarem et Lauretam usque in ueredam Sancti Felicis et inde ad illum castrum de per uereda de Boioi et inde ad lineares et inde ad illam lamellam de illa condominia de Ilioure et inde per ipsam ueredam antiquam usque in ipsa anta de iuxta ipsa arca de Piaua usque primitus incoauimus.* Este documento ofrece dúas novas referencias a lugares de Abegondo que aínda non tiñamos visto: trátase de San Román (*Sanctum Romanum*) e Seixurra (*Sexurriam*), ambos na actual parroquia de S. Martín de Orto, de novo atopamos outra parroquia con dous santos, igual que viamos antes en Vilacoba. O río Mero, que volve a delimitar as propiedades contiguas deste mosteiro, do mesmo xeito que limitaba o vilar de Paredes, pasaba cerca destas dúas entidades de poboación, na actualidade non, xa que fai unha parada no encoro de Abegondo-Cecebre para seguir o seu curso polo concello de Cambre; os dous lugares citados quedan, vindo de Abegondo, alén do encoro; asimesmo volve a aparecer *Liminionem*, Limiñón. Pola súa parte, os termos de Vilar e Loureda pertencen á parroquia de Santa María de Guísamo, concello de Bergondo; as covas dos ladróns tamén é un termo que aparece en algúns documentos medievais⁵³, podería tratarse de lugares de monte onde se refuxiaran os que asaltaban os camiños: lugares tenebrosos na mentalidade popular. Segue xa por máis termos coñecidos: San Fiz, Vixoi⁵⁴, e logo ata Illobre⁵⁵.

Voltando ós tumbo do mosteiro de Sobrado atopamos unha nova referencia⁵⁶, a un lugar que xa temos visto. En efecto, con data do 13 de outubro do ano 1031, unha tal Munia fai testamento ó seu sobriño, Gutier, abade concedéndolle “... *pro anima eius*

49 LUCAS ÁLVAREZ M.: *Tumbo A de la catedral de Santiago*. Santiago 1998, p. 149 a 151.

50 Camiño antigo de Xanrozo... antigo camiño indíxena ou vía romana ¿e por que non as dúas cousas? É o mesmo que segue por Liminionem, cruza o Mero, adéntrase por Paredes, sube ata Melangus...

51 Parroquia de S. Esteban de Vivente, concello de Oza dos Ríos.

52 Derívase de *saxum*: pena, peñasco. Adxectivo que significa: de pedra, rocoso, pedregoso. Ten, polo tanto, o mesmo sentido que o termo *archa*. É a raíz do nome seixo: pedra xeralmente lisa, dura e de pequeno tamaño. Desta mesma raíz pode prover o seguinte nome *saxurriam*, seixurra.

53 atopámolo tamén en RECUERO ASTRAY M. (et alii.): *Documentos medievales del reino de Galicia: Alfonso VII (1116-1157)*A Coruña 1998, p. 13; no documento no que Alfonso VII fai donación á catedral de Santiago da Terra de Montaos e no que define os termos desta, o 31 de maio do 1124. ACS Tumbo C folio 113.

54 ambos nomes de lugares co tempo darán lugar ó nome da parroquia de S. Fiz de Vixoi, concello de Bergondo.

55 lugar da actual parroquia de Santa María de Pontellas. Como curiosidade dicir que a primeira referencia a este lugar figura no (discutible e discutido) testamento do bispo lucense Odoario.

56 LOSCERTALES....: *Tumbos...* p 74-75.

*Arriba, foto aérea de Presedo e do principio de Leiro (na parte inferior).
Abaixo, Mabegondo, co pazo de Quiroga no centro da imaxe.*

ecclesiam quam uocitant Sancta Maria de Preseto, territorio Nemitos, discurrente riulo Mero...”, e aquí aparécenos unha novidade respecto ós anteriores documentos: é o primeiro lugar onde aparece a igrexa de Santa María, nos outros dous anteriores só é o lugar, a *villa*; aquí trátase da igrexa, douselle un nome dun santo a un lugar pero non perdeu o anterior que tiña, outro exemplo máis da creación de igrexas en lugares nos que xa existía unha *villa*. Pero o problema aparece porque noutro documento anterior lembramos que se doaba Presedo a aquel mosteiro de Vilacoba; entón ¿ como mudou de propietario, dun mosteiro a un particular? ¿ou será que nunca houbo aí un mosteiro, senón que o documento se refería á propia igrexa? ¿sería posible que o propio mosteiro, de habelo, deixaría de existir en pouco tempo xa que non tiña con que manterse? Podería ser, é unha posibilidade que hai que ter moi en conta. Os titulares da igrexa dóana a un abade, aínda que non o indica debía ser o de Sobrado, aínda que tamén hai que ter en conta o feito de que o termo “abade” podía indicar un párroco, un cura; o cal, neste contexto, non ten sentido. Tampouco hai que pasar por alto neste documento a independencia xurídica da muller, é ela quen fai o testamento e isto é así porque pode facelo, así llo autorizan as leis e as costumes, tampouco perdamos de vista que a sociedade galega, dende as primeiras palabras que dela se escribiron polos autores latinos, é matriarcal, exemplos deste tipo son moi ilustrativos.

Os personaxes que aparecían no anterior documento volvémoslos a atopar no seguinte⁵⁷, datado o 31 de maio do 1044, neste caso Gutier como testigo, de novo esa muller chamada Munia dona a *villa que uocitant Iohanzu, territorio Nemitos, secus fluuium Mero, cum omnibus adiuntionibus uel procurationibus suis(...) tibi Trasuario Osoriz et uxori tue Animie*. Só atopamos a referencia de Xuanzo cando se delimita o mosteiro de Cines: agora sabemos a quen pertence esta *villa* que é doada cos seus anexos, o obxecto desta donación é un matrimonio, el aparece co apelido, ela non... Trasuario é un composto de Suario, antropónimo de orixe xermánica, nome que atoparemos neste lugar e arredores en numerosos documentos, de Suario derívase o nome de Sueiro, sendo os descendentes deste, «Suárez»; pois ben, ámbolos dous apelidos abundan na parroquia de Cullergondo, a onde na actualidade pertence esa *villa*, polo tanto é fácil deducir que houbo unha continuidade poboacional nas mesmas familias desde estes tempos altomedievais ata hoxe, así o atestigua a xenealoxía dos apelidos. Este documento tamén presenta as súas dúbidas: son donacións que se fan a particulares, isto indica o feito da existencia de pequenos propietarios libres, que doan, por razóns que o documento non aclara, pero que por inferencia da época podemos supor (dependencia feudal: entrega de terras ós máis poderosos da zona a cambio de protección).

Aínda na segunda metade do século XI, nun par de documentos máis, atoparemos referencias a lugares do actual concello de Abegondo, máis de seguir xa nos pasaríamos dos límites que a historiografía marca para o estudo desta época: lémbrese que no 1037, tras a batalla de Tamarón, sube ó trono astur-leonés Fernando I de Castela, a partir de aquí o predominio de Galicia sobre o reino será substituído polo de Castela, os horizontes políticos xa camiñan cara a outros lados, os centros de poder político vanse alonxando cada vez máis... Na seguinte parte teremos boa ocasión de deternos nestes e noutros documentos que van explicando o devir histórico dos lugares e parroquias que conformarían centos de anos despois o noso obxecto de estudio: as dezanove parroquias que compoñen o actual concello de Abegondo.

57 LOSCERTALES... *Tumbos...* p 85-86.

Antigo mosteiro de Cines (hoxe casa rural chamada «Rectoral de Cines») coa igrexa gótica detrás.

Arriba, Xuanzo (parroquia de Cullergondo). Abaixo, Cerneda, co castro en primeiro plano á esquerda. Fonte: Sixpac.

BIBLIOGRAFÍA:

- ALMAZÁN, VICENTE: *Gallaecia Scandinavica. Introducción ó estudio das relacións galaico-escandinavas durante a Idade Media*. Vigo, 1986.
- ANDRADE CERNADAS e PÉREZ RODRÍGUEZ *Galicia medieval* en Historia de Galicia, tomo III, Oleiros 1995.
- ANDRADE, J.M.(edición a cargo de): *O tombo de Celanova*. Santiago 1995.
- BALIÑAS PÉREZ, C.: *Do mito á realidade: a definición social e territorial de Galicia na Alta Idade Media (séculos VIII-IX)*. Santiago 1992.
- CARRILLO BOUTUREIRA, F. *La actividad pesquera en Galicia de los siglos IX-XIII, a través de la diplomática medieval y de la toponimia actual*. Anuario Brigantino nº 22, 1999.
- CECILIO DÍAZ M.: *Iglesias de Santiago de Compostela y Tuy* (Historia de las diócesis españolas, 14) Madrid. (Coord. García Oro).
- DAVIÑA SÁINZ, S.: *El monasterio de las Cascas*. Anuario Brigantino (números de 21 a 24, 1998 a 2001).
- DOG. do 25 de marzo do 2003, onde se aproba, a raíz do Decreto 189/2003, a nomenclatura correspondente ás entidades de poboación da provincia de A Coruña.
- ERIAS MARTÍNEZ, A.: *Tres asuntos mariñáns: “o Berce”, ara romana de Vilacova...*Anuario Brigantino nº 7, 1984.
- ERIAS, A.: *“Horno tardorromano en Callobre*. Brigantium, boletín do museo arqueolóxico e histórico de A Coruña, 1982.
- FARIÑA JAMARDO,J: *La parroquia rural en Galicia*. Madrid 1981.
- FERREIRA PRIEGUE: *Los caminos medievales en Galicia* no Boletín Auriense, 1988.
- FREIRE CAMANIEL, *El monacato gallego en la Alta Edad Media*. A Coruña 1998.
- GARCÍA ORO, J: *Galicia en los siglos XIV y XV*. A Coruña 1987.
- JUAN J. MORALEJO: *Mandeo, Mendo, Miodelo* en Anuario Brigantino nº 25, 2002.
- LABORATORIO DE ARQUEOLOXÍA E FORMAS CULTURAIS DA USC: “Estudio de Impacto Arqueolóxico de la Red de Gaseoductos de Mugaros: Ramal Sur” .
- LÓPEZ ALSINA, F.: *La ciudad de Santiago de Compostela en la Alta Edad Media*. Santiago, 1988.
- LÓPEZ FERREIRO, A.: *Historia de la Sta. A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*. Santiago, 1898-1909, en 11 tomos.
- LÓPEZ SANGIL, J. L.: *la fundación del monasterio de Cines*, en Anuario Brigantino nº 24, 2001.
- LOSCERTALES DE GARCÍA DE VALDEAVELLANO, P.: *Tumbos del monasterio de Sobrado de los Monjes*. Madrid, 1976.
- LUCAS ÁLVAREZ M.: *El archivo del monasterio de S. Martiño de Fóra O Pinario de Santiago de Compostela*. Sada 1999.
- LUCAS ÁLVAREZ M.: *Tumbo A de la catedral de Santiago*. Santiago 1998.
- MENÉNDEZ PIDAL R (fund.): *Historia de España*, tomo VII: La España cristiana de los siglos VIII al XI: el reino astur leonés 722-1037. Sociedad, Economía, Gobierno, Cultura y vida (da autoría de Sánchez Albornoz).
- MONTEAGUDO L.: *Hidronimia gallega*. Anuario Brigantino nº 22, 1999.
- MONTEAGUDO L.: *Menhires y marcos de Portugal y Galicia*. Anuario Brigantino nº26, 2003.
- NOMENCLATOR de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España: Provincia de La Coruña (con referencia al 31 de diciembre de 1950). Instituto Nacional de Estadística, Madrid, 1950.
- PALLARES MÉNDEZ, M.C.: *Ilduara, una aristócrata del siglo X*. Sada 2004.
- Plan Xeral de Ordenación Municipal de Abegondo (PXOM): catálogo de bens arqueolóxicos .
- PORTELA SILVA E. e PALLARES MÉNDEZ P.: *Os mosteiros, protagonistas da colonización e do proceso de señorialización na Galicia medieval: o exemplo do mosteiro de Sobrado*, na revista “Estudis D’Historia Agraria” nº 2.
- RECUERO ASTRAY M. (et alii.): *Documentos medievales del reino de Galicia: Alfonso VII (1116-1157)*A Coruña 1998.
- SÁNCHEZ ALBORNOZ C.: *España, un enigma histórico* Buenos Aires, 1957.
- TORRES LUNA et alii: *Municipios y parroquias de Galicia*. USC. 1989.
- VALES VILLAMARÍN: *las antiguas rutas jacobeanas del territorio brigantino* Anuario Brigantino nº20, 1997.

RECURSOS DE INTERNET:

www.estudioshistoricos.com
www.corpus.cirp.es/codolga/consulta
www.uah.es/historia1/Regestos/default.htm
www.xunta.es/conselle/ag/fogga/sixpac/visor/